

MAREK JURCZYSZYN¹
ORCID ID: 0000-0001-9854-1945

WIZERUNEK NAUCZYCIELA W ŚWIETLE PISM MIECZYŚŁAWA BRZEZIŃSKIEGO

IMAGE OF THE TEACHER IN THE LIGHT OF THE WRITING
OF MIECZYŚŁAW BRZEZIŃSKI

Abstract

Mieczysław Brzeziński (1858-1911), through his activity, laid a sound foundation for the development of teaching staff in kindergartens and in primary schools on the Polish territories under the Russian partition. Brzeziński was convinced that a good elementary school teacher was not only a specialist in teaching pupils to read and write, counting or lecturing about nature, but above all, a mentor. In his opinion, the goal of the teacher's work was not only to transfer knowledge and stimulate children's intellectual and physical development, but also to concentrate on their social, cultural, moral, religious upbringing. The teacher's activities, as Brzeziński contended, should have an integrated character and cover all spheres of the pupil's life.

Keywords: Mieczyslaw Brzezinski teacher, Kingdom of Poland, primary school, education

Abstrakt

Mieczysław Brzeziński (1858-1911) swoją działalnością dał mocne podstawy dla rozwoju kadry pedagogicznej w ochronkach oraz w szkolnictwie początkowym na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim. Z jego rozważań wynika, że dobry nauczyciel szkoły elementarnej to nie tylko specjalista od nauki czytania i pisania, nauki rachunków czy przyrody, ale przede wszystkim wychowawca. Jego zdaniem celem pracy nauczyciela jest nie tylko przekazywanie wiedzy, kształtowanie sprawności intelektualnej i fizycznej, lecz także społeczne, kulturowe, moralne, religijne wychowanie dzieci. Działania nauczyciela powinny być integralne i obejmować wszystkie sfery życia ucznia.

Słowa kluczowe: Mieczysław Brzeziński, nauczyciel, Królestwo Polskie, szkoła początkowa, wychowanie

¹ Marek Jurczyszyn, dr nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki, absolwent Instytutu Pedagogiki Wydziału Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Interesuje się historią wychowania katolickiego i historią myśli pedagogicznej. E-mail: marek-jurczyszyn@wp.pl.

WPROWADZENIE

Postać działacza społecznego i pedagoga M. Brzezińskiego (1858-1911) jest niezwykle ważna dla życia społecznego i kulturalnego Królestwa Polskiego II połowy XIX wieku i początków wieku XX. Brzeziński zajmował się praktyczną działalnością oświatową na wielką skalę: Koło Oświaty Ludowej, Polska Macierz Szkolna (dalej: PMS), Stowarzyszenie Nauczycielstwa Polskiego (dalej: SNP). Jego programy nauczania i wychowania z powodzeniem stosowano w praktyce szkolnej. Cieszyły się także uznaniem na kursach pedagogicznych i w seminariach nauczycielskich przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego. Stefan Kieniewicz zaklasyfikował go do pokolenia ludzi pracy organicznej i pracy u podstaw (Kieniewicz 1964, 219).

Celem prezentowanego artykułu jest ukazanie wizerunku nauczyciela w świetle pism Mieczysława Brzezińskiego. Najpierw przedstawiony zostanie biograficzny aspekt kształtowania się sylwetki Brzezińskiego jako nauczyciela. Następnie ukazane będą działania, odzwierciedlone w jego publikacjach, dotyczące przygotowania zawodowego nauczycieli szkolnictwa początkowego w Królestwie Polskim na początku XX wieku (seminaria nauczycielskie, kursy). Później poruszone zostaną zagadnienia warunków pracy zawodowej ówczesnego nauczyciela, jego cechy psychofizyczne i wpływ na uczniów w świetle pism Brzezińskiego. W trzeciej części artykułu, dotyczącej wyższości wychowania nad kształceniem, krótko będzie przedstawiona wizja świata i człowieka, jaką miał Brzeziński, rzutowała ona na jego poglądy na temat działalności wychowawczej nauczyciela w polskiej szkole elementarnej funkcjonującej pod presją rosyjskiej administracji rządowej.

1. BIOGRAFICZNY ASPEKT KSZTAŁTOWANIA SIĘ SYLWETKI MIECZYŚŁAWA BRZEZIŃSKIEGO JAKO NAUCZYCIELA

Mieczysław Brzeziński urodził się w Warszawie 6 października 1858 r. w zdeklarowanej rodzinie szlacheckiej jako syn Romualda i Marii z Miśkiewiczów (Archiwum 29/247/874, 45; Chętnik 1930, 10). Miał rodzeństwo: braci Rafała i Zygmunta oraz dwie siostry, Aleksandrę i Marię. Dzieciństwo spędził w miejscowościach podlubelskich Wronów i Bełżyce, gdzie przebywał często z rodzicami (Stemler 1937, 40)².

Brzeziński początkowo uczył się w domu pod kierunkiem rodziców. Później, prawdopodobnie w 1870 r., rozpoczął naukę w gimnazjum realnym w Warszawie. Ponieważ rodzice nie mogli mu zapewnić pełnego utrzymania, dlatego od 15 roku życia zarabiał na swoje utrzymanie przez udzielanie korepetycji w internacie prowadzonym przez Adolfa Dygasińskiego (Brzeziński 1902, 554).

Gimnazjum ukończył w 1876 r. i wstąpił na Uniwersytet Warszawski, zapisując się na Wydział Przyrodniczy. W czasie studiów należał do Towarzystwa

² Swoje młodzięcze przeżycia upamiętnił w poczytnej książeczce *Moje wakacje na wsi* (trzęcie wydanie, Warszawa 1910).

Oświaty Narodowej. Jego antyrządowa działalność doprowadziła do tego, że został osądzony i osadzony w cytadeli warszawskiej. Później trafił do twierdzy w Brześciu Litewskim (Archiwum 29/247/874, 27)³. Studia ukończył w 1884 r.

Następnie złożył wymagane egzaminy nauczycielskie, które nie dawały jednak prawa do pracy w szkolnictwie rządowym. Ponieważ miał już dobrze opanowane metody nauczania i wychowania nabyte we współpracy z Dygasińskim, stał się popularnym nauczycielem prywatnym wśród rodzin kupieckich i przemysłowych Warszawy (Tatarkiewicz i Tatarkiewicz 1979, 173)⁴. Ponadto uczył na tajnych kompletach, gdzie wykładał botanikę. Prowadził także zajęcia z przyrody na kompletach wyrównawczych, które przygotowywały uczniów szkół prywatnych do wyższych klas gimnazjów państwowych.

Stanisław Arct w *Okruchach wspomnień* napisał, że wykłady Brzezińskiego z dziedziny przyrody były porywające i spotykały się z uznaniem (Arct 1962, 128). Ludwik Krzywicki uważał go za człowieka wielkiej głębi moralnej i wysokiej uczciwości. Określał go też przymiotnikami: humanitarny, szlachetny, ujmujący (Krzywicki 1957, 261-262).

Mieczysław Brzeziński zdobył uznanie jako nauczyciel i działacz narodowy w środowisku swojej pracy. Do niego zwracano się często o radę i pomoc, gdy chodziło o założenie z funduszy publicznych nowej szkoły, instytucji pomocy naukowych, pisma popularnego, stowarzyszenia nauczycielskiego. Zasięgano też jego opinii w sprawie zorganizowania kursów pedagogicznych, urządzenia muzeum pamiątek narodowych itp. Liczono się z jego radami w sprawach dotyczących wychowania, nauczania, oświaty i kultury. Był wiceprezesem i kierownikiem sekcji szkolnej PMS (1905-1907) oraz pełnił funkcję prezesa SNP (1905-1906) i redaktora organu prasowego tegoż stowarzyszenia o nazwie „Szkoła Polska” (1906-1907), później „Spraw szkolnych” (1908), a następnie „Wychowania w Domu i Szkole” (1909). Należy dodać, że był także stałym współpracownikiem redakcji dodatku do czasopisma „Polski Łan” o nazwie *Wskazówki dla wychowawczyń i ochroniarek*, który ukazywał się co dwa tygodnie do 1909 r.

W latach 1905-1906 brał udział w organizowaniu instytucji szkolnych, kulturalnych i naukowych: Stowarzyszenia Kursów dla Analfabetów Dorosłych, Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, Uniwersytetu Ludowego, Seminarium dla Nauczycieli Ludowych, Spółdzielni Pracy „Urania” (Działalność 1911, 116). Zmarł 25 stycznia 1911 r. w Warszawie.

Brzeziński miał przeświadczenie, zgadzając się w tym całkowicie z ks. Grzegorzem Piramowiczem (1735-1801), że wykonywanie pracy nauczyciela jest największym i najszlachetniejszym powołaniem człowieka (Brzeziński 1908, 721). Nie wyobrażał sobie jednak pracy w tym zawodzie bez koniecznego przygotowania

³ Lata 1878-1881, kiedy był więziony, Brzeziński nazwał czasem choroby, cierpienia i upokorzenia. Więzienia carskie słynęły z nieludzkiego rygoru (Archiwum 29/247/874, 27).

⁴ Uczył w przedszkolach warszawskich, od 1901 r. w Szkole Handlowej Zgromadzenia Kupców, w Pszczelinie k. Warszawy, a następnie na kursach pedagogicznych PMS. Prof. Władysław Tatarkiewicz wspominał, że nie zdawał sobie sprawy z tego, że uczący go w przedszkolu jego ubogi kuzyn Mieczysław Brzeziński był „wielkiej miary pedagogiem” (Tatarkiewicz i Tatarkiewicz 1979, 173).

naukowego. Chodziło tu nie tylko o nabycie wymaganych sprawności w zakresie nauczanej przedmiotu, lecz także o zdobycie potrzebnej wiedzy pedagogicznej.

2. ROZWÓJ ZAWODOWY NAUCZYCIELA

2.1. Kształcenie

Brzeziński zorganizował grupę nauczycieli-patriotów w celu ułożenia programu dydaktycznego i wychowawczego seminarium nauczycielskiego. On sam był „duszą” tej pracy. W seminarium mieli być kształceni przyszli nauczyciele szkół wiejskich i małych miast, gdyż tam były największe braki kadrowe. Program nakreślał główne cele działalności „zakładu kształcenia nauczycieli szkół elementarnych”: kształcenie i rozwijanie umysłu oraz umiejętności praktycznych wychowanków, przygotowanie ich pod względem pedagogicznym, metodycznym, moralno-społecznym i fizycznym. Zrealizowanie wyżej wymienionych celów wymagało zastosowania właściwych środków. Zaliczono do nich: plan zajęć, kompetentny personel pedagogiczny⁵, właściwe relacje osobiste panujące wśród członków społeczności seminarialnej oraz zaplecze techniczne i pomoce naukowe.

Od kandydata na nauczyciela wymagano ukończenia czterech klas szkoły średniej, ewentualnie pięcio- lub sześćioletniej szkoły elementarnej. Oczekiwano też dobrego słuchu muzycznego. Program przewidywał 4-letni okres nauki (*Projekt 1906*, 5). Pierwsza połowa tego czasu była przeznaczona na wyrównanie braków w wykształceniu ogólnym, a druga na zapoznanie się z metodyką nauczania poszczególnych przedmiotów i na praktykę w przyseminarjalnej szkole początkowej.

Tygodniowa siatka godzin seminarium nauczycielskiego przewidywała nauczanie religii, nauki moralności (etyki), języka polskiego i piśmiennictwa, historii powszechnej i historii Polski, języka rosyjskiego, matematyki, nauk przyrodniczych, geografii powszechnej i geografii Polski, fizyki, chemii, zasad gospodarstwa wiejskiego, psychologii i pedagogiki, gospodarstwa społecznego, prawodawstwa krajowego, rachunkowości, rysunków. Ponadto program wprowadzał przedmioty typowo praktyczne: kaligrafię, śl. jd, śpiew i muzykę, gimnastykę, gry i zabawy, sporty, prowadzenie zajęć z rolnictwa i ogrodnictwa oraz umożliwiał odbywanie tzw. konferencji pedagogicznych. Uczestnicy tych konferencji zapoznawali się z praktycznymi zasadami prowadzenia zajęć lekcyjnych (*Projekt 1906*, 9). Łącznie planowano 22 przedmioty (16+6).

Na czwartym roku przewidywano 14 godzin praktyk w szkole elementarnej znajdującej się przy seminarium (*Projekt 1906*, 12). Zalecano, aby przed samodzielnym prowadzeniem lekcji seminarzysta najpierw omówił jej strukturę i typ z doświadczonym nauczycielem – hospitantem. Przewidywano także narady nad planem lekcji przedstawionym przez praktykanta na piśmie.

W 1907 r. M. Brzeziński przygotował także program wychowania i nauczania dla Szkoły Ochroniarek podlegającej warszawskiemu Kołu Ziemianek. Szkoła miała

⁵ Program przewidywał oprócz dyrektora co najmniej 3 nauczycieli (z rodzinami) oraz pracowników „usługowych”.

kształcić kierowniczkę ochron (Archiwum 826, 17). Naukę w niej mogły podejmować dziewczęta mające lat siedemnaście i więcej, które ukończyły co najmniej trzy klasy szkoły początkowej. Do głównych zadań szkoły należało: „kształcenie zasad i uczuć religijnych, moralnych, narodowych i społecznych” (Archiwum 826, 17), odpowiednie przekazywanie wiadomości naukowych oraz wyrobienie sprawności fizycznej.

Program składał się z dwóch części. W części pierwszej znalazła się religia, pogadanki obyczajowo-społeczne, literatura, geografia i historia Polski oraz arytmetyka. Znajdująca się na początku religia zawierała elementy formacyjne i poznawcze. Pogadanki obyczajowo-społeczne natomiast podkreślały znaczenie obowiązków człowieka wobec siebie, rodziny i ojczyzny. Położono nacisk na znajomość literatury, geografii i historii Polski oraz ojczystej przyrody. Nauka arytmetyki zawierała także prowadzenie rachunków gospodarskich i domowych. Dział drugi obejmował pedagogikę (zasady fizycznego, moralnego i umysłowego rozwoju dziecka oraz metodykę nauczania), higienę (z podstawami udzielania pierwszej pomocy), rysunki, kaligrafię, śpiew, prace ręczne oraz praktyczne wskazówki prowadzenia gospodarstwa domowego (Archiwum 826, 17-18). Powyższy program był przewidziany do realizacji w ciągu dwu lat.

O M. Brzezińskim jako autorze programu nauczania w powyższej szkole Bella Sandler pisała: „Warto przy tej okazji przypomnieć, że opracowując go, miał on za sobą podwójne doświadczenia, sam był autorem projektów programu dla seminariów nauczycieli ludowych, a poza tym współdziałał dość czynnie przy opracowaniu programu seminarium Stefanii Marciszewskiej jako przewodniczący Wydziału Oświaty Ludowej Polskiej Macierzy Szkolnej” (Sandler 1968, 175).

Wspomniane wyżej seminarium warszawskiego Koła Ziemianek przeznaczone dla nauczycielek ludowych rozpoczęło działalność 16 września 1907 r. w Warszawie (Sandler 1968, 174). Przy szkole funkcjonowała tzw. „ćwiczeniówka”, to jest wzorcowa ochronka. Seminarium nauczycielskie dla chłopców zaczęło funkcjonować od października 1907 r. w Ursynowie pod Warszawą, w dawnej siedzibie Juliana Ursyna Niemcewicza (Seminarium 1907, 713).

Brzeziński angażował się także w działalność ogólnokrajowych kursów wakacyjnych dla pracujących już ochraniarek. Pierwszy odbył się w kwietniu 1907 r. (Sandler 1968, 173).

Jeszcze we wrześniu 1906 r. pedagog znalazł się w gronie organizatorów i wykładowców Warszawskich Kursów Pedagogicznych. Była to pierwsza polska „uczelnia” kształcąca nauczycieli dla szkolnictwa początkowego (Majewski 1959, 46). Dwa lata później Brzeziński zaproponował, aby na kursy warszawskie przybywała przede wszystkim młodzież wiejska i małomiasteczkowa, „ta bowiem, jako z ludu pochodząca, najłatwiej z nim razem pracować potrafi” (Warszawskie Kursy Pedagogiczne 1909, 771). Należy wspomnieć, że słuchacze II i III kursu odbywali dodatkowe zajęcia praktyczne w szkole ćwiczeń, tzw. wzorcówce, którą prowadził nauczyciel – specjalista. Po roku kursy ukończyło przeszło stu nauczycieli. Następnie zostały one zamienione na dwuletnie, a potem trzyletnie. W latach dwudziestych XX w. przekształcono je w Państwowe Seminarium Nauczycielskie im. Stanisława Konarskiego (Laskowski 1923, 5).

2.2. Praca zawodowa

Według Brzezińskiego wzorowy nauczyciel nie kończy swojej edukacji na uzyskaniu dyplomu ukończenia uczelni lub kursów, lecz ciągle uzupełnia i pogłębia swoją wiedzę oraz umiejętności z dziedziny szeroko pojętej pedagogiki poprzez lekturę książek, kontakty i rozmowy z innymi ludźmi, poprzez własne doświadczenie pracy z młodzieżą, tzn. analizuje swoje działania, samodzielnie wypracowuje sposoby postępowania z dziećmi oraz metody prowadzenia zajęć szkolnych i weryfikuje je w praktyce, doskonali także swój warsztat pracy. Z powyższych względów szczególnie zalecał lekturę książki Piramowicza *Powinności nauczyciela* (1787) (Brzeziński 1908, 721). Ponadto uważał, że samo wykształcenie bez dobroci i szlachetności jest społecznie bezwartościowe.

Brzeziński przeanalizował też różne uwarunkowania pracy nauczycielskiej w szkole elementarnej. Zwracał uwagę nie tylko na cechy psychofizyczne nauczyciela, lecz także analizował środowisko jego pracy (np. wyposażenie szkoły w pomoce dydaktyczne, relacje z uczniami i z kierownictwem, współpracę z gronem pedagogicznym) (*Projekt* 1906, 15) oraz jego warunki życia (np. wysokość pensji, mieszkanie, możliwości wypoczynku) (Brzeziński 1905a, 5-7, 12). Dostrzegał różne braki edukacji szkolnej, np. jeden nauczyciel przypadał często na sto i więcej uczniów, za których rozwój intelektualny, moralny i fizyczny był odpowiedzialny. Niskie zarobki nauczyciela na wsi powodowały, że nie mógł on wyżywić nawet swojej rodziny. Pensja wystarczała nierzadko tylko do połowy miesiąca. Trudną sytuację materialną pogłębiały ponadto różne naciski władz zaborczych. Dotyczyło to szczególnie polskiego szkolnictwa prywatnego. Wpływało to negatywnie na pracę dydaktyczną i wychowawczą całej szkoły. Byli nauczyciele z powołania oraz tacy, którzy nie powinni byli pełnić tej funkcji. Brzezińskiemu zależało na nauczycielach głęboko ideowych, którzy nie zrażali się niekorzystnymi warunkami życia i pracy zawodowej (Brzeziński 1910, 340).

W latach odwilży politycznej 1905-1907, gdy zaistniały warunki dla rozwoju polskiego szkolnictwa prywatnego, Brzeziński zaproponował, aby pensja nauczyciela szkoły początkowej na wsi wynosiła 265 rubli (Brzeziński 1906a, 257). Według jego projektu szkoły ludowej pracę nauczyciela miała nadzorować Rada Szkolna. Wyboru członków Rady dokonywali sami rodzice wraz z właścicielem szkoły (np. członkowie miejscowego Koła PMS) (Brzeziński 1905a, 11; 1906c, 2). W swoim projekcie szkoły prywatnej miejskiej zaproponował, aby kontrolę nad pracą nauczycieli sprawował kierownik szkoły (Brzeziński 1906b, 106). Brzeziński jako czołowy działacz PMS budował w ramach tej organizacji własne projekty i programy polskiej szkoły elementarnej publikowane na łamach „Szkoły Polskiej”, a także w osobnych wydaniach. Do najważniejszych należały: *Projekt szkoły ludowej prywatnej* (1905), *Projekt Ustawy i programu szkoły początkowej wiejskiej prywatnej* (1906), *Ustawa i program szkół początkowych miejskich prywatnych* (1907), *Projekt programu nauk w szkole wyższej miejskiej dla chłopców* (1907).

W oparciu o powyższe projekty organizacyjno-programowe zaczęło funkcjonować polskie niezależne elementarne szkolnictwo prywatne. Wyjątkową aktywność w tej dziedzinie przejawiała Macierz Szkolna, z którą Brzeziński ściśle współpracował.

Od lipca 1906 do lipca 1907 r. złożono do Warszawskiego Okręgu Naukowego 1247 podań o pozwolenia na otwieranie takich placówek. Tylko 681 próśb zostało rozpatrzone pozytywnie (Stemler 1926, 10). Nauką zostało objętych w 1907 r. 61 908 uczniów (Stemler 1926, 20). W jednej szkole uczyło się przeciętnie 90 dzieci. Było to dużo w porównaniu z placówkami rządowymi. Robiono jednak różne utrudnienia, np. żądano od nauczycieli corocznych świadectw o prawomyślności, których wydawanie odwlekano całymi miesiącami. Dla przykładu, od lipca 1906 do kwietnia 1907 r., na 226 podań o zatwierdzenie nauczycieli, tylko 61 uzyskało akceptację władz rosyjskich (Stemler 1926, 11). Z końcem 1907 r. rozpoczął się okres tzw. reakcji stołypinowskiej. W tym czasie wiele polskich instytucji kulturalnych i oświatowych zostało rozwiązanych, m.in. PMS (1908). Nie pozwalano na zakładanie szkół, które uznano za nielegalne, a wszystkie projekty programów szkolnych i publicznych występów obejmowała cenzura policyjna. W tej sytuacji trzeba się było uciekać do działalności tajnej.

Zdaniem Brzezińskiego kształcenie i wychowanie w szkole początkowej nie polega tylko na nauce czytania, pisania i przyswojeniu prostych rachunków. Pierwszym zadaniem moralnego i obyczajowego wychowania młodzieży jest budzenie miłości Boga, rozwijanie uczuć religijnych, gdyż – jak twierdził – stanowi to fundament wychowania człowieka (Brzeziński 1908, 763). Według niego powyższy nakaz moralny dotyczy wszystkich nauczycieli i całego programu wychowawczego szkoły, który powinien być „głęboko religijnym” (Brzeziński 1908, 763). Kolejnym zadaniem nauczyciela jest nieustanne zachęcanie i „ćwiczenie młodzieży w cnotach, wprawianie jej w dobre obyczaje i w spełnianie obowiązków względem rodziny, szkoły, kolegów i całego otoczenia” (Brzeziński 1908, 763).

Według Brzezińskiego ochranianie dzieci przed złem i przeciwdziałanie złu poprzez stosowanie różnego rodzaju kar jest mało skuteczne w wychowaniu. Nie był on zwolennikiem stosowania kar fizycznych. W tamtych czasach było to *novum*. Twierdził, że nie spełnia właściwej roli wychowawczej informowanie podopiecznych o zasadach etyki, jeśli nie jest ono poparte wykonywaniem czynów wartościowych moralnie (Brzeziński 1908, 763). Nie w teorii, nie w karaniu, ale we wdrażaniu dzieci do moralnego działania tkwi istota wychowania.

Zdaniem Brzezińskiego ważne jest uczenie dzieci miłości bliźniego, cierpliwości, posłuszeństwa, sprawiedliwości, wrażliwości na potrzeby innych poprzez zaangażowanie w konkretne wydarzenia z życia klasy, szkoły, rodziny i środowiska lokalnego (Brzeziński 1908, 763). Była to prekursorska koncepcja angażowania młodzieży do zadań społecznych w naturalnych okolicznościach.

Zauważył, że dziecko może okazać swoje „dobre serce” i „ćwiczy się” w „postępkach” moralnych, gdy bierze udział w konkretnych zdarzeniach. Jeśli nie umożliwi mu się takiego działania, nauczyciel jest zmuszony omawiać „teoretycznie” przykłady postaw moralnych, posługując się opowiadaniem ustnym, ewentualnie czytaniem fragmentu utworu literackiego (noweli, powieści). Wskazywał, żeby korzystać z bogactwa literatury polskiej, której czytania zaborcy zabraniali (Brzeziński 1908, 764). Brzeziński był przekonany, że zastosowanie powyższych

wskazówek w pracy nauczycielskiej wpłynie pozytywnie na rozwój umysłu, woli i uczuć uczniów, na postęp cywilizacyjny społeczności wiejskich i miejskich oraz na przyszłość całego kraju. I dodawał optymistycznie: „No, ale jeszcze nic straconego: przecież to jest w mocy naszej!” (Brzeziński 1908, 764).

Według Brzezińskiego nauczyciel jest ojcem dla swoich uczniów, których wychowuje i naucza. Wiąże się to z odpowiednim traktowaniem podopiecznych. Potwierdzeniem tej tezy jest stanowisko Mieczysława Brzezińskiego, który pisał: „Kto nie jest obdarzony łagodnością, cierpliwością i dobrocią, kto nie kocha dzieci, kto nie ma dla nich ojcowskiego serca, ten niech się nie podejmuje ciężkiego nauczycielskiego obowiązku” (Brzeziński 1908, 722). Wzorowy nauczyciel powinien wykonywać swój zawód z godnością. Oznaczało to, że tylko dobrymi obyczajami i roztropnym postępowaniem może zjednywać sobie rodziców oraz miłość i wdzięczność uczniów. Powinien także wyróżniać się pobożnością, sprawiedliwością i życzliwością dla innych, być „szermierzem dobra i światła” w społeczeństwie (Brzeziński 1908, 722). Życie nauczyciela powinno być przykładem nie tylko dla wychowanków, lecz także dla całego otoczenia.

Według Brzezińskiego szkoła początkowa będzie dobrym miejscem dla formacji moralnej i intelektualnej młodzieży, jeśli posiada stosowne sprzęty, książki i pomoce naukowe, a przede wszystkim jeśli ma odpowiedniego nauczyciela. Brzeziński był przekonany, że podstawą wychowania i nauczania w szkole jest dobry nauczyciel. Uważał, że od nauczyciela zależy kształt wychowawczy szkoły i jej poziom kształcenia. Jego zdaniem dobry nauczyciel tworzy w szkole atmosferę życzliwości, przyjaźni i współpracy. Jest inspiratorem pracy rozumnej, pełnej miłości, zapału i „dzielności” (Brzeziński 1908, 721). Twierdził, że nauczyciel „z powołania” może swoją pracą i zaangażowaniem zrekompenzować nieodpowiednie podręczniki i książki, złą administrację, a nawet różne mankamenty programów nauczania i wychowania (Brzeziński 1908, 721).

3. O WYŻSZOŚCI WYCHOWANIA NAD KSZTAŁCENIEM

W XIX w. funkcjonowały, podobnie jak w czasach współczesnych, różne poglądy na temat istoty ludzkiej, np. idealizm niemiecki, który określał człowieka jako absolutny rozum, czy materializm, naturalizm albo ewolucjonizm, które traktowały człowieka jako organizm biologiczny zdeterminowany przez prawa przyrodnicze. Z błędnej wizji człowieka wynikały błędne i uproszczone koncepcje wychowania i nauczania (Nowak 2008, 22; Galek 2005, 57).

Brzeziński przyjął judeochrześcijańską wizję człowieka jako istoty stworzonej przez Boga na Jego obraz i podobieństwo. W myśl tej koncepcji człowiek posiada duszę nieśmiertelną, która jest fundamentem jego życia, „myśli w nim i czuje” oraz „rządzi wszystkim, co on robi” (Brzeziński 1892, 64). Według niego dusza stworzona przez Boga jest najważniejszym elementem składowym człowieka. Bóg jako Stworzyciel człowieka jest najgłębszym uzasadnieniem i ostatecznym celem wszelkich działań ludzkich. Przy opisie świata przyrody Brzeziński odnotował, że „nad tym wszystkim rozpostarł panowanie najdoskonalszy, najrozumniejszy twór Boży: człowiek” (Brzeziński 1893,

3). Więcej, twierdził, że to wszystko, co Bóg stworzył, w tym człowieka, mocą swoją utrzymuje także przy życiu (Brzeziński 1920, 3). Przyjęcie takiej wizji świata i człowieka musiało rzutować na sposób pojmowania spraw społecznych i pedagogicznych.

Z kontekstu historycznego jasno wynika, że zagadnienia wychowawcze, a szczególnie pedeutologiczne Brzeziński ujmował w perspektywie potrzeb ówczesnego szkolnictwa i wychowania młodych pokoleń Polaków, zwłaszcza na wsi. Istotne jest także, że na zjawiska wychowawcze patrzył z punktu widzenia katolika.

W ocenie świadków jego życia i pracy Brzeziński był nauczycielem wybitnym, artystą w swojej specjalności (Działalność⁶ 1911, 2, 110). Nauki przyrodnicze nie były dla niego celem, ale środkiem do tego, by uczyć patrzenia na świat, wzbudzać miłość do ziemi rodzinnej i otoczenia, wyrabiać spostrzegawczość, pomysłowość i krytycyzm. Uważał, że nauczanie to nie tylko przekazywanie wiedzy, lecz także kształcenie zdolności intelektualnych, predyspozycji, nawyków, wywoływanie pozytywnych emocji, „rozwiniecie umysłów młodzieży i rozgrzanie ich serc” (Działalność 1911, 2, 110; por. Misiaszek 2009, 23)⁷. Rzutowało to na jego koncepcję pracy w zawodzie nauczyciela.

Dzisiaj zauważa się niebezpieczeństwo prymatu nauczania nad wychowaniem, co odbija się negatywnie na całym procesie edukacyjnym szkoły (Konarzewski 2007, 286). Tym bardziej należy podkreślić, że Brzeziński wyznaczył nauczycielom szczególną rolę w procesie wychowawczym. Pisał: „Obowiązkiem twoim jest nie tylko podawać dzieciom przepisane wiadomości, lecz przede wszystkim powinieneś przez wychowanie religijne i obywatelskie wykształcić je na ludzi, obywateli i chrześcijan. Ludzi dla społeczeństwa, obywateli – dla ojczyzny, chrześcijan – dla Boga” (Brzeziński 1905b, 910).

Wymieniał główne zasady dydaktyki szkolnej: dobre przygotowanie się do prowadzenia lekcji, powtórki z uczniami przerobionego materiału i dostosowanie toku zajęć, rysunków, eksponatów i innych pomocy naukowych do poziomu pojęciowego, umysłowego i duchowego dzieci. Obowiązkiem nauczyciela jest także zajęcie wszystkich uczniów na lekcji. Ma on być wyrozumiały, bezstronny i sprawiedliwy. Powinien zadbać o higienę ciała i umysłu uczniów oraz dawać dobry przykład. Inspiracją do wypełniania powyższych wskazań dydaktyczno-wychowawczych może być tylko autentyczna miłość do dziecka. Nauczyciel, który jest jej pozbawiony, nie powinien pracować w swoim zawodzie. Brzeziński stawiał wychowawcom i nauczycielom wysokie wymagania pedagogiczne i moralne (Brzeziński 1905b, 910).

Zdaniem Brzezińskiego brak w ówczesnym społeczeństwie polskim ludzi z mocnym i wyrobionym charakterem był skutkiem złego wychowania (Bystrzycki 1887, 146). Stąd brało się jego przekonanie, że całe szkolnictwo i środowiska wychowawcze powinny wyrabiać u młodzieży silną wolę i wytrwałość w osiągnięciu założonych wcześniej celów.

⁶ Autorem artykułu pt. *Działalność pedagogiczna ś.p. Mieczysława Brzezińskiego* był prawdopodobnie główny redaktor pisma „Wychowanie w Domu i Szkole” Lucjan Zarzecki (1873-1925).

⁷ Zbliżony styl myślenia i pracy pedagogicznej prezentował wcześniej propagator idei nauczania elementarnego Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827).

Zdaniem Brzezińskiego działania wychowawcze nauczyciela winny obejmować: a) kształtowanie zdrowego, silnego i zręcznego ciała, b) wzbogacanie rozumu wiadomościami niezbędnymi do życia i pracy oraz „uzdolnienie umysłu do dalszego rozwoju”, c) „wyrobienie uczuć dobrych, szlachetnych, społecznych, a wyćpienie uczuć złych”, d) „wyrobienie woli tak, aby była sprężystą, niezłomną, uzdolnioną do czynów pożytecznych i uczciwych, a oporną przeciw wszelkiemu złu” (Brzeziński 1901, 773). Brzeziński uwzględniał aspekt duchowy, fizyczny, moralny i intelektualny wychowania. W związku z tym w kwestii przygotowania zawodowego nauczycieli i edukowania uczniów zalecał wspomaganie integralne, tzn. „całościowe”, rozwoju osoby.

PODSUMOWANIE

Według Brzezińskiego dobry nauczyciel szkoły elementarnej powinien spełniać określone warunki. Po pierwsze – powinien być przede wszystkim dobrze i sumiennie przygotowany merytorycznie w zakresie nauczanego przedmiotu, a także w dziedzinie metodyki nauczania. Pomocne okazywały się w tym względzie m.in. seminaria nauczycielskie i kursy pedagogiczne. Ważne było też pokorne słuchanie mądrych rad uznanych autorytetów w dziedzinie edukacji i wychowania. Istotną rolę odgrywało ciągle dokształcanie się i osobisty namysł nad tym, co się słucha, czyta, studiuje. Po drugie – dobry nauczyciel kocha swoją pracę, jest obdarowany łagodnością, cierpliwością i dobrocią, kocha także dzieci, ma dla nich „ojcowskie” serce. Po trzecie – powinien być wzorem nieposzlakowanych obyczajów, roztropności, życzliwości dla innych, a także umiejętności zjednywania sobie szacunku i poważania rodziców oraz miłości i wdzięczności uczniów. Z pism Brzezińskiego wynika, że działania wychowawcze nauczyciela powinny obejmować wszystkie sfery życia wychowanka. Oznaczało to, z jednej strony – przekazywanie wiedzy, rozwijanie zdolności intelektualnych i sprawności fizycznych, a z drugiej, co było szczególnie preferowane i stawiane na pierwszym miejscu, kształtowanie u dzieci uczuć i popędów szlachetnych: miłości Boga i ludzi, ukochania ziemi rodzinnej, ćwiczenie ich w cnotach, wprawianie w dobre obyczaje oraz w spełnianie obowiązków wobec rodziny, szkoły, kolegów i całego otoczenia. Brzeziński rozumiał, że wychowanie powinno obejmować wszystkie obszary rozwoju: fizyczny, umysłowy, społeczny, kulturowy, moralny, religijny. Podkreślał, że kształtowanie wewnętrznie zintegrowanej osobowości wymaga komplementarności działań nauczyciela ważnych dla zbawienia jednostki ludzkiej, dla dobra innych i dla dobra wspólnego. Brzeziński przyczynił się w sposób szczególny do rozwoju kadry pedagogicznej w ochronkach oraz w szkolnictwie początkowym na ziemiach polskich zawładniętych przez Rosję.

Działalność Brzezińskiego w sferze edukacji i wychowania skłania do refleksji. Współczesne prądy pedagogiczne podkreślają znaczenie wartości w wychowaniu, a jednocześnie relatywizują je, subiektywizują, co uniemożliwia odpowiedzenie na potrzeby wychowawcze człowieka. Dla przykładu, ważnym postulatem nurtu neo-odwieceniowego, emancypacyjnego i antypedagogiki jest wyzwolenie wychowanka. Jest ono jednak rozumiane jako wyzwolenie od wszystkiego: od absolutów, stałych

prawd, niezmiennych zasad, nawet od samego wychowania uznawanego jako przy-
mus i przemoc wobec dziecka. Nurt neooswieceniowy (laicki) kładzie nacisk na roz-
wój intelektualny i kształtowanie postawy krytycyzmu. Jednym z celów wychowa-
nia w pedagogice emancypacyjnej jest rozwijanie postawy nieustannego wątpienia,
sceptycyzmu i braku zaufania, zwłaszcza w kwestiach religijnych i politycznych. Do
tego dodaje się potrzebę wdrażania do tolerancji, gotowości do dialogu oraz otwie-
rania się na nowy sposób doświadczania świata i wypowiedane we własnym imieniu
wartości. Kształtowanie takich postaw prowadzi do negacji istnienia prawdy obiek-
tywnej, do odrzucania zasad, praw i wartości, a w konsekwencji do subiektywizacji
rzeczywistości (Kukołowicz 1993, 57). Dlatego ważne jest przypomnienie takich po-
staci nauczycieli, niekoniecznie z kręgu naukowej pedagogiki, jak Mieczysław Brze-
ziński, którzy preferowali autentyczne wartości i właściwe cele wychowania odpo-
wiadające na potrzeby społeczne i narodowe Polaków w zakresie wychowania dzieci
i młodzieży w trudnym okresie zaborów.

BIBLIOGRAFIA:

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Rada Główna Opiekuńcza, Program Szkoły Ochroniarek PM S. pod opieką Warszawskiego Koła Ziemianek, 826, 17-18.
- Archiwum Państwowe w Krakowie. *Akta C. K. Dyrekcji Policji w Krakowie (1849-1919) dotyczące Mieczysława Brzezińskiego*, 29/247/874, 27, 45.
- Arct, Stanisław. 1962. *Okruchy wspomnień*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Brzeziński, Mieczysław. 1892. *Jak zbudowane jest ciało człowieka*. Warszawa: Księgarnia Polska.
- Brzeziński, Mieczysław. 1893. Pogadanki o powietrzu. *Zorza*, 8, 3.
- Brzeziński, Mieczysław. 1901. Słówo wstępne o tym, co to jest wychowanie. *Zorza*, 32, 773.
- Brzeziński, Mieczysław. 1902. Ś.p. Adolf Dygasiński. *Zorza*, 24, 554.
- Brzeziński, Mieczysław. 1905a. *Projekt szkoły ludowej prywatnej*. Warszawa: Księgarnia Polska.
- Brzeziński, Mieczysław. 1905b. Szkolnictwo ludowe w Szwajcarii. *Zorza*, 34, 910.
- Brzeziński, Mieczysław. 1906a. Ile kosztowały budynki szkoły wiejskiej w Garbowie? *Szkoła Polska*, 7, 257.
- Brzeziński, Mieczysław. 1906b. Projekt szkoły prywatnej miejskiej dla chłopców. *Szkoła Polska*, 3, 106.
- Brzeziński, Mieczysław. 1906c. *Projekt Ustawy i programu szkoły początkowej wiejskiej prywatnej*. Warszawa: Księgarnia Polska.
- Brzeziński, Mieczysław. 1908. Dobry nauczyciel – dobra szkoła! *Pobudka*, 37, 721-723; 39, 763-764.
- Brzeziński, Mieczysław. 1910. Ś.p. Faustyna Morzycka. *Zorza*, 22, 340.

- Brzeziński, Mieczysław. 1920. *Krótką nauka o ciałach przyrody martwej, ich własnościach, przemianach i znaczeniu*. Warszawa: Księgarnia Polska.
- Bystrzycki, Kazimierz. 1887. Farysy demokracji. *Głos*, 10, 146.
- Chętnik, Adam. 1930. *Mieczysław Brzeziński, jego życie i praca*. Warszawa: „Księgarnia Polska” Towarzystwa Polskiej Macierzy Szkolnej.
- Działalność pedagogiczna śp. M. Brzezińskiego. 1911. *Wychowanie w Domu i Szkole*, 2, 110.
- Galek, Czesław. 2005. *Mysł pedagogiczna Bolesława Prusa na tle pozytywizmu polskiego*. Zamość: Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji.
- Kieniewicz, Stefan. 1964. *Dramat trzeźwych entuzjastów. O ludziach pracy organicznej*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Konarzewski, Krzysztof. 2007. O wychowaniu w szkole. W: *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*, red. Krzysztof Kruszewski, 271-330. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Krzywicki, Ludwik. 1957. *Wspomnienia*, t. 1. Warszawa: Czytelnik.
- Kukołowicz, Teresa. 1993. Nowe koncepcje wychowania. *Chrześcijańskie w świecie*, 4, 53-58.
- Laskowski, Wacław Skarbimir. 1923. O Mieczysławie Brzezińskim. *Siew*, 38-39, 2-4; 41, 1-5; 42, 4-6.
- Majewski, Dionizy. 1959. *Wspomnienia nauczyciela z lat 1893-1945*. Wrocław-Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Misiażek, Kazimierz. 2009. O miłości wychowawczej. W: *Wychowanie to dzieło Miłości*, red. Eugeniusz Jankiewicz, 19-27. Zielona Góra: Ogólnopolskie Stowarzyszenie Nauczycieli „Warsztaty w Drodze”.
- Nowak, Marian. 2008. Błąd antropologiczny i jego konsekwencje dla nauczania i wychowania. W: *Prawda o człowieku wyzwaniem dla polskiej szkoły*, red. Eugeniusz Jankiewicz, 18-39. Zielona Góra: Ogólnopolskie Stowarzyszenie Nauczycieli „Warsztaty w Drodze”.
- Projekt Programu Seminarium dla nauczycieli szkół elementarnych*, red. Paweł Sosnowski et al. 1906. Warszawa: Księgarnia Polska.
- Sandler, Bella. 1968. *Wychowanie przedszkolne i kształcenie wychowawczyń w Królestwie Polskim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Seminarium nauczycielskie w Ursynowie. 1907. *Szkoła Polska*, 19, 713.
- Stemler, Józef. 1926. *Polska Macierz Szkolna. Szkic historyczno-sprawozdawczy z 20-lecia działalności (1905-1925)*. Warszawa: Polska Macierz Szkolna.
- Stemler, Józef. 1937. Brzeziński Mieczysław. W: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, red. Władysław Konopczyński, 40-41. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Tatarkiewicz, Teresa i Władysław Tatarkiewicz. 1979. *Wspomnienia*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Warszawskie Kursy Pedagogiczne dla przygotowania nauczycieli ludowych. 1909. *Zorza*, 49, 771-772.

JAN GUSTAW ROKITA¹

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ORCID ID: 0000-0002-1904-683X

TEMATYKA MITOLOGICZNA NA MEDALU GLORYFIKUJĄCYM POSTAWĘ JANA III SOBIESKIEGO POD WIEDNIEM (12 WRZEŚNIA 1683 ROKU). UWAGI IKONOGRAFICZNE (CZ. II)

MYTHOLOGICAL SUBJECTS ON THE MEDAL GLORIFYING THE ATTITUDE
OF JAN III SOBIESKI DURING THE SIEGE OF VIENNA (12 SEPTEMBER 1683).
ICONOGRAPHIC REMARKS (PART II)

Abstract

The article presents a detailed analysis of six examples of historic items representing similar themes. The author showed that the artistic composition depicted on the reverse face of the medal was inspired by mythological motifs, even though the crucial objective of its emission was the praise of Jan III Sobieski's triumphant victory of the Ottoman Empire in the siege of Vienna on 12 September 1683. In the European iconography of the 17th century, the above-mentioned motif was repeatedly used, among others, by artists working on the courts and houses of foreign nobility.

Keywords: medal, obverse, reverse, Sobieski, Schmelzinger

Abstrakt

Tematem artykułu jest szczegółowa analiza sześciu przykładów obiektów zabytkowych reprezentujących zbliżoną tematykę. Autor wykazał, iż wygląd kompozycji artystycznej rewersu inspirowany był treściami mitologicznymi mimo, iż zasadniczym celem emisji medalu była gloryfikacja Jana III Sobieskiego jako triumfatora potęgi osmańskiej pod Wiedniem – 12 września 1683 roku. W ikonografii europejskiej doby XVII wieku wspomniany motyw był wykorzystywany wielokrotnie m.in. przez artystów działających na obcych dworach.

Słowa kluczowe: medal, awers, rewers, Sobieski, Schmelzinger

¹ Mgr Jan Gustaw Rokita, Wydział Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Zainteresowania: historia sztuki, historia mody, medalierstwo, propaganda królewska na dworze Wazów i Sobieskich. E-mail: janrokita1@gmail.com.

WSTĘP

Kompozycja rewersu medalu autorstwa Johanna Martena Schmelzingera (Smeltzinga) z 1683 roku nawiązuje do wizerunku Sobieskiego uwzględnionego na pierwszej stronie numizmatu opisanego szczegółowo w poprzedniej części artykułu (Rokita 2018). Monarchę sportretowanego na awersie w gronostajowym płaszczu i żupanie z pętlcami oraz – co istotne – w wieńcu laurowym na skroniach – najwyższą nagrodą przeznaczoną dla zwycięskich dowódców w starożytnym Rzymie, na odwrocie uwieczniono go jako Jowisza wraz z atrybutem (wiązką piorunów) kierowanym przeciwko spadającemu w dół ku morskim falom tureckiemu półksiężycowi. Tematyka mitologiczna służyć jednak miała w tym wypadku propagowaniu zwycięstwa odniesionego przez armię sprzymierzonych wojsk chrześcijańskich nad muzułmańskimi Turkami pod Wiedniem – 12 września 1683 roku. Z pewnością potencjalny oglądający już po wstępnym zapoznaniu się z pierwszą stroną powyższego numizmatu wzbogaconą o inskrypcję: IOAN[nes] III D[ei] G[ratia] POL[oniae] REX FID[ei] DEF[ensor] nie mógł mieć wątpliwości, komu należy zawdzięczać powyższy triumf chrześcijaństwa. Rewers zaś miał go w tym przekonaniu jedynie utwierdzać.

Celem artykułu jest próba rozważenia, czy przyjęty przez medaliera sposób popularyzacji zasług polskiego monarchy pod murami cesarskiej stolicy na rewersie medalu autorstwa Johanna Martena Schmelzingera (Smeltzinga) można uznać za nowatorski. Tym samym zaś, czy istnieją wcześniejsze XVII-wieczne przedstawienia malarskie, graficzne i medalierskie wykonywane na zlecenie dworów europejskich, w których zaprezentowano by podobnie dokonania ówczesnie żyjących wybitnych jednostek. Niniejszy cel zostanie osiągnięty poprzez szczegółową analizę wybranych dzieł sztuki, w tym malarstwa, grafiki, medalierstwa nawiązujących do wyglądu drugiej strony medalu, o których informacje zostały pozyskane podczas kwerendy naukowej.

1. ANALIZA IKONOGRAFICZNA KOMPOZYCJI ARTYSTYCZNEJ REWERSU MEDALU

Kompozycja rewersu medalu autorstwa Johanna Martena Schmelzingera (Smeltzinga) z 1683 roku zdominowana została przez tematykę mitologiczną (il. 1). Komentarzem dla znajdującego się na odwrocie medalu wyobrażenia gromowładnego Jowisza o rysach twarzy aktualnie panującego Jana III Sobieskiego unoszącego się wśród obłoków i ciskającego z góry piorunami na spadający w morskie odmęty turecki półksiężyc jest odpowiedni napis otokowy: OHE! RUIS OLYMPO PRAECEPTA IN TARTARA. Treść inskrypcji sugeruje, że imperium osmańskie, będące jak dotąd u szczytu powodzenia i sukcesów militarnych, poniosło spektakularną klęskę.

Jowisza (łac. Jupitera) począwszy od czasów starożytnego Rzymu kojarzono nie tylko z majestatem cesarza posiadającego niczym nieograniczoną władzę

zwierzchnią nad każdą inną władzą, lecz uznawano za patrona wszystkich sprawujących urzędy w imperium rzymskim (Koch 1968, 74; Fears 1981, 3-341). Najważniejszym miejscem gdzie w czasach starożytnych oddawano cześć Jowiszowi był rzymski Kapitol. Nie sposób ustalić dokładnej daty rozpoczęcia budowy świątyni ukończonej najprawdopodobniej ok. 509 roku p.n.e., jednak inicjatywę samego przedsięwzięcia tradycyjnie przypisuje się Tarkwiniuszowi Starszemu. Monarcha nie dożył uroczystego oddania do użytku zainicjowanego dzieła budowlanego, ponieważ umarł w 578 roku p.n.e. (Coarelli 2000, 44-55). Prócz Jowisza, na Kapitolu czczono również Junonę, boską małżonkę, oraz Minerwę – boginię mądrości.

Rzymianie czcili Jowisza pod kilkoma różnymi postaciami. Najbardziej zbliżony do ikonograficznej wizji Schmelzingera wydaje się być Jupiter Tonans (łac. grzmiący Jowisz). Tradycyjnie, początek kultu szczególnie celebrowanego przez kolejnych reprezentantów rodziny cesarskiej przypisuje się udokumentowanemu wydarzeniu historycznemu. Cesarz Oktawian August (Gaius Iulius Caesar Octavianus), wracając do Rzymu z kampanii wojskowej prowadzonej w latach 29-19 p.n.e. przeciwko mieszkańcom Kantabrii (w północnej części półwyspu Iberyjskiego), uległ poważnemu wypadkowi wskutek rażenia piorunem. Szczęśliwie ocalony władca obiecał złożyć ofiarę na Kapitolu oraz dokonać odpowiedniej fundacji. 1 września 22 roku p.n.e. nastąpiła uroczysta konsekracja nowej świątyni poświęconej wyłącznie Jowiszowi Kapitolinickiemu, którego nieodłącznym atrybutem były odtąd błyskawice. Wspomniana historia została przytoczona przez Swetoniusza w drugiej księdze dzieła *Żywoty Cezarów* (*De vita Caesarum*), Pliniusza Starszego w *Historii Naturalnej* (*Naturalis historia*) oraz nieznanego autora życiorysu Oktawiana Augusta w dziele *The Monumentum ancyratum* (Swetoniusz 1983, 29; Pliniusz Starszy 2004, ks. 34, 78, ks. 36, 10, *The Monumentum ancyratum* 1923, ks. 4, 5).

W czasach najbliższych Sobieskiemu nie sposób nie zatrzymać się dłużej nad jednym z najsłynniejszych konterfektów doby nowożytnej, który posiada wiele cech wspólnych z medalierskim wizerunkiem Jana III Sobieskiego i stanowi pośredni, lecz bardzo ważny, punkt odniesienia dla wielu późniejszych artystów – malarzy, rytowników, rzeźbiarzy – pracujących na ówczesnych dworach europejskich. Mowa w tym miejscu o dziele malarskim pędzla Charlesa Poersona², który uwiecznił w 1655 roku na płótnie kilkunastoletniego Ludwika XIV (Paryż, Wersal,

Il. 1. Johann Marten Schmelzinger (Smeltzing), *Medal z okazji oswobodzenia cesarskiej stolicy, Wiednia – srebro bite, Leyda, 1683*: na awersie realistyczny portret królewski, na rewersie postać Jana III Sobieskiego identyfikowanego z gromowładnym Jowiszem ciskającym pęk piorunów w kierunku spadającego półksiężycza, emitowany z inicjatywy dysponenta królewskiego.

Źródło: Przedmiot wystawiony na aukcji antykwariatu numizmatycznego „Dr. Busso Peus Nachfolger” we Frankfurcie nad Menem, dnia 4 listopada 2009 roku (aukcja nr 399, kat. nr 872, Acsearch.pl 2017).

² Poerson Charles (ok. 1609 Vic-sur-Seille – 5 III 1667 Paryż) – wywodzący się z Francji

Pałac Królewski) (il. 2). Młody monarcha, nobilitowany podobnie jak Sobieski na wielu artefaktach medalierskich wieńcem laurowym zamiast korony, w prawej opuszczonej dłoni ściska wiązkę piorunów. Nieco odmienne, mimo zachowania wymogów antykizacji, pozostaje odzienie – w przypadku pracy Poersona oddane z należytą starannością. Można wyróżnić niebieski, szeroki płaszcz spięty broszą na prawym ramieniu, który znajduje swój dużo skromniejszy odpowiednik na drugiej stronie medalu Schmelzingera. Największą wartość przedstawia nieodłączna część ryszunku Ludwika XIV – antyczna zbroja płytowa, pięknie grawerowana, cyzelowana i zdobiona motywami roślinnymi. Do największych różnic należy natomiast zaliczyć, prócz wspomnianej scenografii, na którą w wypadku monarchy francuskiego składają się rzymskie ruiny i sporych rozmiarów czerwona kotara, zaaprobowane zapewne przez dysponenta ujęcie i położenie postaci. Gromowładny Sobieski znajduje się w pozycji stojącej, natomiast następcę tronu kraju nad Sekwaną – siedzącą na taborecie. Ciekawie również zadośćuczyniono potrzebie ukazania przewagi moralnej władcy. Tarcza z głową meduzy spoczywająca na ziemi pod stopą monarchy stanowić mogła przestrożę dla wszystkich sprzeciwiających się woli „Króla Słońce”. Stojący obok orzeł przypominał natomiast o przymiotach wyróżniających Ludwika XIV spośród innych panujących.

Il. 2. Charles Poerson, *Reprezentacyjny konterfekt Ludwika XIV wykreowanego na Jowisza pokonującego Frondę*, płótno, olej, Paryż, 1655, Wersal, Pałac Królewski (*Louis XIV, the Sun King* 2017).

2. PRZYKŁADY NAWIĄZYWANIA DO TEMATYKI MITOLOGICZNEJ ZA POŚREDNICTWEM MEDALIERSTWA

Niewykluczone, iż Schmelzinger (Smeltzing), pragnąc zadośćuczynić potrzebom dworu Jana III Sobieskiego, mniej lub bardziej świadomie odwoływał się do epizodów znanych z gigantomachii, związanych jednak nie z osobą Jowisza, a Zeusa. Warto zwrócić uwagę zwłaszcza na medal powstały w 1660 roku z inspiracji Karola II Stuarta (Przedmiot wystawiony na aukcji antykwariatu numizmatycznego „Nomos AG” w Zurychu dnia 25 października 2011 roku, aukcja nr 5, kat. nr 63,

malarz, rysownik, uczeń Simona Voueta. Autor licznych obrazów cechujących się wysokim kunsztem artystycznym, m.in. *Nauczania św. Piotra w Jerozolimie* (katedra Notre Dame w Paryżu). Wykonawca rysunków do gobelinów wyszytych (po 1636 roku) z przeznaczeniem do katedry paryskiej. Zaprojektował następujące przedstawienia z cyklu dzieje Jezusa Chrystusa inspirowane tematyką biblijną: *Zwiastowanie*, *Nawiedzenie*, *Narodzenie Jezusa Chrystusa*, *Pokłon Trzech Króli*, *Ofiarowanie Jezusa Chrystusa w świątyni*, *Ucieczka do Egiptu*, *Wesele w Kanie Galilejskiej*, *Zaśnięcie Maryi*, *Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny*, *Ukoronowanie Najświętszej Maryi Panny* (Thieme i Becker 1907-1950, t. 27, 183; Lavergnée 1997; Bénédiz 1999, t. 11, 80).

Acsearch.pl 2017) (il. 3). Zlecenie wykonał George Bower³, znany z późniejszych realizacji, w sposób jednoznacznie pozytywny komentujących udział monarchy polskiego w walkach na przedpolach cesarskiej stolicy. Władca angielski pragnął na pierwszym miejscu odpowiednio uczcić restaurację monarchii. W kontekście omawianego tematu szczególną uwagę należy jednak zwrócić na rewers medalu. Siedzący na skrzydlatym orle (widoczne jedynie skrzydła) unoszącym się wśród chmur Zeus (Jowisz), którego ciało przykrywa jedynie płaszcz, powala gigantów, korzystając z własnej przewagi i nadzwyczajnych umiejętności. Gromowładnego uwieczniono w całej postaci (zamiast do pasa). Takie same pozostają natomiast czynności wykonywane przez przedstawioną postać oraz wspomniane atrybuty zapewniające panowanie nad żywiołami. Prawa dłoń wymierzająca słuszną karę buntownikom ścisną wiązkę gromów. Lewa ręka natomiast, zgięta na wysokości łokcia i sprawiająca wrażenie opartej o chmurę, pozostaje lekko wycofana dla umożliwienia w dalszej kolejności dokonania ataku. Kolejne pioruny wydobywające się spod obłoków dosięgają przeciwnika, uśmiercając go. Tragiczną konsekwencją powziętej błędnej decyzji o rebelii są martwe ciała olbrzymów rozrzucone bezwładnie między skałami i kamieniami. Liczne zwłoki sprawny obserwator dostrzeże w głębi na drugim planie na terenie doliny poprzedzającej niezidentyfikowany masyw górski. Fantastyczne stworzenia przybierające ludzkie kształty i rysy symbolizowały w rzeczywistości oponentów królewskich, tzw. *regicides*.

Do tematyki mitologicznej nawiązano również na rewersie kolejnego z medali. Należy przypomnieć, iż wspomniane tu dzieło sztuki podnoszące rangę dokonania królewskich Karola XI powstało ok. 1677 roku w warsztacie Antona Meybuscha⁴ (Przedmiot wystawiony na aukcji antykwariatu numizmatycznego „Fritz

Il. 3. Georg Brower, *Medal powstały z inicjatywy Karola II Stuarta pragnącego uświetnić w odpowiedni sposób restaurację monarchii angielskiej*, srebro bite, Londyn, 1660; na rewersie ilustracja gromowładnego Jowisza ciskającego piorunami w Gigantów, emitowany z inicjatywy dysponenta królewskiego (władcy brytyjskiego). Źródło: Przedmiot wystawiony na aukcji antykwariatu numizmatycznego „Nomos AG” w Zurychu, dnia 25 października 2011 roku, aukcja nr 5, kat. nr 63, Acsearch.pl 2017.

³Bowers (Bower) George (data i miejsce urodzin nieznane – III 1690) – wywodzący się z Wielkiej Brytanii medalier i mincerz, działający w Londynie (w latach 1650-1689), mianowany medalierem i rytownikiem królewskiej mennicy w Londynie (w styczniu 1664 roku). Wykonawca medali portretowych, m.in. z wizerunkiem Louise’a de Kérouaille, księżniczki Portsmouth (1673), Anthony’ego Ashleya Coopera, 1 hrabiego Shaftesbury (1681), Samuela Morlanda (1681), Jamesa Butlera, 1 księcia Ormond (1682), Jamesa II, księcia Yorku (1682), Jamesa Scotta, księcia Montmouth (1685), Christophera, księcia Albemarle (1687), Jamesa II i Henrietty Marii Burbon (1688) oraz historycznych, m.in. upamiętniających restaurację monarchii Karola II Stuarta (1660), ślub Karola II Stuarta z Katarzyną Bragança (1662, 1667), ślub Georga, księcia Dani, i księżniczki Anny (1683), zawiązanie się Świętej Ligii (1684), koronację Wilhelma III Orańskiego i Marii Stuart (1689). Podpisywał się sygnaturą G.B.F. (Forrer 1904, t. 1, 109).

⁴ Meybusch Anton (nieznana data urodzin w Kopenhadze – 1701 Kopenhaga) – wywodzący się z Danii medalier sporządzający medale na potrzeby Chrystiana V, króla duńskiego (pomiędzy

Rudolf Künker GmbH & Co. KG”, (Osnabrück), dnia 13 marca 2014 roku, aukcja nr 247, kat. nr 5654, Si-
xbid.com 2017) (il. 4). Przyczyną emisji medalu były
kolejne triumfy odnoszone nad Duńczykami w latach
1676-1677 pod auspicjami monarchy. Większą część
krążka medalierskiego zajmuje rekonstrukcja zmagień
wojennych między Szwedami a Duńczykami. Żołnierze
reprezentujący wrogie sobie mocarstwa polityczne
noszą antyczne uzbrojenie. Można więc wyróżnić
wzorowane na dawnych odpowiednikach hełmy z pió-
ropuszcami, płytowe pancerze wykonane ze stali, owal-
ne tarcze z wyodrębnioną rozetą, okrycia dolnej części
ciała przypominające rzymskie fartuchy złożone z sze-
regu pasków (*cingulum*). Należy zwrócić uwagę także
na broń zaczepną używaną przez obie strony konfliktu
nieznajującą odpowiednika w uzbrojeniu rzymskiego
legionisty, lecz w nowożytnym arsenale. Szwedzi zada-
ją straty nieprzyjacielowi, korzystając z tradycyjnego
miecza o średniowiecznej jeszcze genezie. Duńczycy
natomiast bronią się i nacierają przy pomocy zakrzy-
wionej szabli przypominającej przykłady rzemiosła
wojennego spopularyzowane w innym kształcie i wy-
glądzie, lecz o podobnej skuteczności w starożytnej Persji czy Egipcie. Na wyposa-
żeniu innych członków armii pozostających pod komendą monarchy panującego
w Sztokholmie i Kopenhadze, których rysy zostały zindywidualizowane, znajdują
się ponadto chorągwie oraz włócznie (?). Gotowe do rozpoczęcia ataku masy woj-
ska rozlokowano po dwóch stronach. Kluczowa dla podejmowanych tu rozważań
pozostaje górna część rewersu. Wyłaniająca się spośród chmur sylwetka Jowisza
miała utwierdzać oglądającego w przekonaniu, iż wynik batalii jest z góry przesą-
dzony przez czynniki wyższe. Najważniejszym akcesorium boga wydaje się jednak
w tym wypadku nie wiązka piorunów, lecz korona szwedzka leżąca na niedostęp-
nej skale, o którą bezskutecznie zabiegał król duński.

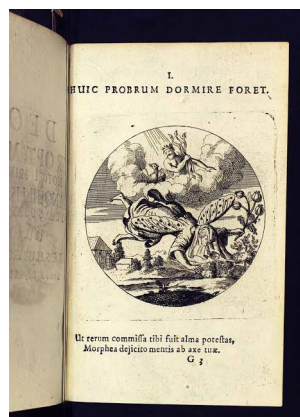
Il. 4. Anton Meybusch, Medal, którego przekaz miał podnosić rangę dokonań królewskich Karola XI oraz właściwie informować odbiorcę o zakończonych sukcesem bitwach pod Halmstad (17 sierpnia 1676 roku), w okolicach cieśniny Lund (4 grudnia 1676 roku), oraz pod Landskrönom (14 lipca 1677 roku), srebro, Szwecja, 1677: na awersie podobizna Jowisza ciskającego piorunami i broniącego królewskiej korony. Źródło: Przedmiot wystawiony na aukcji antykwarium „Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG”, (Osnabrück), dnia 22 czerwca 2010 roku (aukcja nr 170, kat. nr 3169, Acsearch.pl 2017).

1667 a 1677 rokiem), Karola IX i Ulryki Eleonory, pary władców szwedzkich (przed 1676 rokiem). W 1684 roku wyjeżdża do Paryża, gdzie rozpoczyna pracę na stanowisku królewskiego medaliera Ludwika XIV oraz kierownika mennicy miejskiej (z pensją w wysokości 400 liwrow miesięcznie). Po 1690 roku powraca do Kopenhagi. Wykonawca licznych medali, m.in. informującego odbiorcę o zakończonych sukcesem bitwach pod Halmstad (17 sierpnia 1676 roku), w okolicach cieśniny Lund (4 grudnia 1676 roku), pod Landskrönom (14 lipca 1677 roku) oraz wybitego na cześć Leopolda I Habsburga i wojsk cesarskich zmagających się z Turkami pod murami stolicy austriackiej (1683). Podpisywał się sygnaturami: A.M.; A.M.F.; A.MB.F.; A.MEYBUSCH F.; ANT. MEYBUSCH, F.; ANT. MEYBUSCH FECIT; A MEIJBUS; MEYBUS; MAIBUS; MEIBUS; MEIJB: FEC; MEIJBUSCH FECIT; ANTON MEYBUSCH FECIT; A.MB.F (Forrer 1909, t. 4, 52-54).

3. PRZYKŁADY NAWIĄZYWANIA DO TEMATYKI MITOLOGICZNEJ W IKONOGRAFII EUROPEJSKIEJ W GRAFICE I MALARSTWIE

Postać Jowisza przypominająca o dobrze znanych epizodach zaczerpniętych bezpośrednio z mitologii rzymskiej znalazła się również na kartach nowożytnych kompendiów emblematycznych. Nadzwyczajne zdolności, jakimi dysponował najważniejszy z pogańskich bogów, miały zostać użyte w celu krzewienia i umacniania wiary chrześcijańskiej. Nadmienić należy zwłaszcza o emblemacie opublikowanym w dziele Johanna Baptista Mayra *Vigiliae Rhetorum, Et Somnia Poetarvm, Symbolicè [et] Emblematicè Expressa...* wydanym około 1681 roku w Salzburgu (Mayr 1681, 109) (il. 5). Oczywiście anonimowego autora powyższej grafiki nie można posądzać o chęć zmotywowania społeczności europejskiej do walki z siłami zła, tj. z Turcją muzułmańską. Sposób przybliżenia odbiorcy dobrze znanego motywu zasługuje jednak na uwagę ze względu na zastosowanie podobnych środków artystycznych co na drugiej stronie opisywanego w tym opracowaniu dzieła medalierskiego. Oświetlana przez promienie słoneczne podobizna gromowładnego Jowisza, nobilitowanego koroną, pozbawionego jednak płaszcza, wylania się wśród obłoków. Godna omówienia jest gwałtowna reakcja bohatera antycznych podań i opowieści. Prawa dłoń, podobnie jak na medalu, spoczywa podparta. Lewa natomiast trzymająca pioruny pozostaje zgięta w łokciu, nie zaś uniesiona. Jowiszowi towarzyszy ponadto orzeł oznaczający najwyższą godność królewską i cesarską. Na pierwszym planie, poniżej pojawia się Morfeusz ze skrzydłami motyla, w przezroczystej chuście narzuconej na głowę, dzierżący gałązkę maku. W głębi na drugim planie wznoszą się nieokreślone bliżej wiejskie zabudowania gospodarzów.

Do zachowanych przedstawień ikonograficznych odbiegających jednak od koncepcji Schmelzingera, na których osobę władcy polskiego sportretowano jako gromowładnego władcę Olimpu, należy zaliczyć obraz autorstwa Jana Reisnera⁵ powstały najpewniej po 1683 roku *Gloryfikacja mecenatu artystycznego Jana III Sobieskiego* (Kraków, Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu, nr inw. PZS 2139; Ryszkiewicz 1971, 166; Karpowicz 1974, 57-59, 1; *Chwała i sława Jana III* 1983, 136, kat. nr

Il. 5. Jowisz wylaniający się wśród chmur oraz mierzący piorunami w stronę Morfeusza, opublikowany w zbiorze emblematów *Vigiliae Rhetorum, Et Somnia Poetarvm, Symbolicè [et] Emblematicè Expressa*, wydanym około 1681 roku w Salzburgu (Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, sygn. M: QuN 607 5) (Wolfenbütteler Digitale Bibliothek 2017).

⁵Reisner Jan (ok. 1655 – 9 XII 1713 Węgrów) – malarz, dekorator wnętrz rezydencji wilanowskiej, królewski stypendysta (ok. 1678 roku przebywający w Rzymie), zdobywca pierwszej nagrody Akademii św. Łukasza w Rzymie (1682 rok, za rysunek centralnego kościoła z kopułą), członek wspomnianej uczelni, nobilitowany przez papieża Innocentego XI orderem Złotej Ostrogi (w 1682 roku), pracujący w Warszawie (w latach 1683-1696), nadworny geometra i geograf Augusta II Wettyna (w 1699 roku), marszałek dworu Jana Dobrogosta Krasińskiego (po 1702 roku) (Karpowicz 1988, 33-34).

18) (il. 6). Fakt identyfikacji osoby Sobieskiego z Jowiszem znajduje potwierdzenie nie tyle w utrwaleniu panującego na podobieństwo starożytnych Rzymian (paludament i wieniec laurowy na głowie), co w ważnym atrybucie towarzyszącym modelowi. Wiązka piorunów, która od zawsze była uważana za symbol władzy i siły została umieszczona w ręku monarchy. Odmienne jest jednak przesłanie propagandowe dzieła. O ile na rewersie medalu autorstwa Schmelzingera Jowisz ciska piorunami w turecki półksiężyc utożsamiany z imperium osmańskim, o tyle na obrazie Reisnera stanowi uosobienie dobrotliwego i opiekuńczego władcy-mecenasa sprawującego osobistą opiekę nad artystą prowadzonym przed oblicze królewskie przez personifikację Imitatio.

Il. 6. Jan Reisner, *Gloryfikacja mecenatu artystycznego Jana III Sobieskiego*, płótno, olej, po 1682 (reprodukcja, *Chwała i sława Jana III* 1983, 136, kat. Nr 18).

UWAGI KOŃCOWE

Zważywszy na przekaz propagandowy zawarty na pierwszej stronie medalu (Rokita 2018), kompozycja artystyczna na jego odwrocie inspirowana treściami mitologicznymi może się wydawać nieadekwatna. Jak się jednak okazuje, podobny sposób prezentacji dokonań jak i osoby władcy nie był w ikonografii doby XVII wieku żadnym istotnym novum. Dobrym przykładem mogą być w tym przypadku dwa analizowane wizerunki króla arcychrześcijańskiego z 1655 roku i ok. 1684 roku ukazanego przez nadwornych artystów (Charlesa Poersona i Charlesa Le Bruna) w wizerunku Jowisza wraz z nieodłącznymi atrybutami w postaci piorunów oraz w towarzystwie orła.

Występujący w mitologii przeciwnicy najważniejszego z bogów rzymskich również i przez innych artystów działających na europejskich dworach byli utożsamiani z oponentami politycznymi czy wrogami zewnętrznymi monarchów. Podobnie postąpił Anton Meybusch, twórca medalu z 1677 roku, powstałego na pamiątkę zwycięstw Karola XI w bitwach z Duńczykami. Nie ulega bowiem wątpliwości, iż sportretowany w górnej części krążka Jowisz sprzyja jednoznacznie Szwedom. Za pośrednictwem aluzji do konkretnego epizodu zaczerpniętego z gigantomachii przypominał natomiast restaurację monarchii oraz pokonanie reprezentantów stronnictwa antykrólewskiego, tzw. *regicides*, przez Karola II Stuarta inny artysta – Georg Brower – na rewersie medalu z 1660 roku.

Podsumowując, należy zauważyć, iż znane są również i inne przykłady wykorzystania tematyki mitologicznej na medalach z lat osiemdziesiątych XVII wieku. Wspomnieć należy chociażby o podobiznie bogini Victorii (mylonej przez autorów katalogów i publikacji poświęconych numizmatowi z Cererą sic!) upamiętnionej na drugiej stronie medalu wybitego w 1687 roku i uświetniającego przystąpie-

nie Państwa Moskiewskiego do Świętej Ligi (Kraków, Muzeum Narodowe, zbiory E. Hutten-Czapskiego, nr inw. VII-Md-526; Malbork, Muzeum Zamkowe, nr inw. MZM/ND/33; Albertrandy, rkps. 83, 1, XLI; Raczyński 1838, t. 2, poz. 222; Hutten-Czapski 1871-1916, poz. 2502; Hess 1881-1883, poz. 1059; Bartynowski, I.G. 18487; Manthey 1956, 38; Kamiński i Kowalczyk 1969, 91; Szwagrzyk 1971, gabl. 53, IX/12; Strzałkowski 1982, 54; *Chwała i sława Jana III* 1983, 222, kat. nr 221; *Odsiecz wiedeńska* 1990, 257, 435; Voltolina 1998, poz. 1063; Diakov 2004-2007; Stahr 2008, 110, poz. 128). Innym przykładem nawiązania przez medaliera do tematyki mitologicznej może być awers numizmatu sporządzonego około 1683 roku przez Regniera Arondeaux. Polskiego panującego – Jana III Sobieskiego – uwieczniono w tym wypadku na skrzydlatym wierzchowcu – pegazie tratującym Turków, na tle panoramy Wiednia (Kraków, Muzeum Narodowe, nr inw. VII-MdP-1409; Raczyński 1838, t. 2, poz. 253; Hutten-Czapski 1871-1916, poz. 5943; Hirsch 1883, poz. 1, tab. 1, il. 1; Bartynowski, I.G. 18271, R. 235a,c. 5943; Szyszko-Czyżak 1981, 7; *Chwała i sława Jana III* 1983, 215-216, kat. nr 191; *Odsiecz wiedeńska* 1990, 249-250, kat. nr 408).

Również i imperium osmańskie kojarzono z półksiężycem na innych pracach medalierskich powstałych w następstwie odsieczy wiedeńskiej, w latach osiemdziesiątych XVII wieku. Mowa w tym miejscu o dwóch medalach identyfikujących niepowodzenie militarne Turków pod Wiedniem ze zjawiskami astronomicznymi – zaćmieniem księżyca częściowym i pełnym. Obydwa dzieła zrealizował w 1683 roku Johann Kittel (Kraków, Muzeum Narodowe, zbiory E. Hutten-Czapskiego, nr inw. VII-Md-488; Warszawa, Muzeum Narodowe, nr inw. 14981 NPO; Albertrandy, rkps 78, 1, XXX; Raczyński 1838, t. 2, poz. 226; Hutten-Czapski 1871-1916, poz. 5288; Hirsch 1883, poz. 29, tab. 3, il. 19; Bartynowski, I.G. 18298, I.G. 18460; Szwagrzyk 1971, gabl. 9/25; Szyszko-Czyżak 1981, 25; Zbiory PTPN, 118, poz. 218; *Chwała i sława Jana III* 1983, 221, kat. nr 201; *Odsiecz wiedeńska* 1990, 251, kat. nr 413; Stahr 2008, poz. 92, 94). Powyższy symbol miał więc w założeniu dysponenta (zleceniodawcy) wywoływać wśród odbiorców w omawianym okresie jednoznacznie negatywne skojarzenia. Odpowiednio dobrany obraz rozpowszechniany za pomocą dzieł sztuki odgrywał bowiem w propagandzie nie mniej istotną rolę niż tekst i z całą pewnością miał wpływ na decyzje jednostek. Realizacji podobnych celów służyć miał również numizmat omówiony w niniejszym artykule.

BIBLIOGRAFIA:

- Acsearch.info. 2017. Data dostępu: 24.02.2017. <http://www.acsearch.info/>.
- Albertrandy, Jan Chrzyciel. 1805. *Zabytki starożytności rzymskich w pieniądzech, pospolicie medalami zwanych, czasów Rzplitej i szesnastu pierwszych cesarzów zbioru ś. p. Stanisława Augusta króla polskiego postrzeżone i krótkim wykładem objaśnione przez JX. Jana Albertrandego, prezesa Towarzystwa Warszawskiego, czytane na posiedzeniu publicznem*. Warszawa: Drukarnia Pijarów w Warszawie.

- Album rycin medali i monet z płyt przygotowanych do dzieła x. Biskupa Jana Al-bertrandego w latach 1822-1828 znajdujących się obecnie w Akademii Sztuk w Petersburgu*, b.m.d.w.
- Bartynowski Władysław. [XIX/XX]. *Teki Bartynowskiego. Medale z czasów Jana III*, b.d.m.w., Gabinet Ikonograficzny Biblioteki Narodowej w Warszawie, sygn. AFG.23/III.
- Bénézit, Emmanuel. 1999. *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs de tous les temps et de tous les pays*. Paris: Gründ.
- Bentkowski, Feliks. 1830. *Spis medali polskich lub z dziejami Krainy Polskiej stycznych w Gabinetecie Król. Alex. Uniwersytetu w Warszawie znajdujących się tu dzieł ze zbiorów i pism rozmaitych lub podań zebrany i porządkiem ułożony przez [...] w Warszawie [...]*. Warszawa: Drukarnia Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.
- Burckhardt, Jacob. 1965. *Kultura odrodzenia we Włoszech*, tłum. Maria Kreczowska i Mieczysław Brahmer. Warszawa: Czytelnik.
- Canciani, Fulvio i Alessandra Constantini. 1997. Zeus/Iuppiter. W: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*, t. 8, 421-470. Zürich-München: Artemis.
- Chmielewski, Krzysztof i Jarosław Krawczyk. 2010. *Wilanowski widnokrag. Szkice o pałacu i kulturze europejskiej*. Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie.
- Chowaniec, Czesław. 1933. *Sobieski. Roi de Pologne d'après les estampes de l'époque*. Paris: Société générale d'imprimerie et d'édition.
- Chrościcki, Juliusz. 1983. *Sztuka i polityka 1587-1668. Funkcje propagandowe sztuki w epoce Wazów*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwa Naukowe.
- Chwała i sława Jana III w sztuce i literaturze. Katalog wystawy jubileuszowej z okazji trzechsetlecia odsieczy wiedeńskiej (wrzesień-grudzień 1983)*, red. Wojciech Fijałkowski i Jadwiga Mieleszko. 1983. Warszawa: Muzeum Narodowe w Warszawie, Muzeum w Wilanowie.
- Coarelli, Filippo. 2000. *Rom Ein archäologischer Führer*. Mainz: Philipp von Zabern.
- Czołowski, Aleksander. 1930. Ikonografia wojenna Jana III. *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, 2(2)2, 265-266.
- Diakov, Mikhail. 2004-2007. *Medals of the Russian Empire*, t. 1-7. Moskwa: Mikha-il Diakov.
- Drecka, Wanda. 1964. Z twórczości Siemiginowskiego. *Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie*, 18, 305-342.
- Elton, Geoffrey Rudolph. 1977. *Reform and Reformation: England 1509-1558*. Harvard: Harvard University Press.
- Estreicher, Karol. 1870-1939. *Bibliografia polska*, t. 1-33. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Fears, Rufus Jesse. 1983. *The Cult of Jupiter and Roman Imperial Ideology*. Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- Fijałkowski, Wojciech i Irena Voisé. 1978. *Portrety polskie w galerii wilanowskiej*. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza.

- Forrer, Leonard. 1904-1916. *Biographical dictionary of medallists-coin, gem, and seal-engravers, mint-masters, &c., ancient and modern*, t. 1-8. Londyn: Spink & Son.
- Gareau, Michel. 1992. *Charles Le Brun. First painter to king Louis XIV*. Paris: Hazan.
- Gębarowicz, Mieczysław. 1978. Nowe materiały do ikonografii wojennej króla Jana III Sobieskiego. *Studia Wilanowskie*, 3-4, 45-87.
- Hess, Adolf. 1881-1883. *Verzeichniss verkäuflicher Münzen aus der fürstlich Montenuovo'schen Münzsammlung*. Frankfurt am Men: Adolf Hess.
- Hirsch, Alexander. 1883. *Die Medaillen auf den Entsatz Wiens 1683*. Tropau: Hess in Komm.
- Hughes, Paul i James Larkin. 1964-1969. *Tudor Royal Proclamations*, t. 1-3. Yale: Yale University Press.
- Hutten-Czapski, Emeryk. 1871-1916. *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du comte E. Hutten-Czapski*, t. 1-5. St. Petersburg-Cracovie: Akademische Druck.
- Hutten-Czapski, Emeryk. 1901. *Spis rycin przedstawiających portrety przeważnie polskich osobistości w zbiorze Emeryka hrabiego Hutten-Czapskiego w Krakowie*. Kraków: Nakładem Elżbiety Karoliny Hutten-Czapskiej.
- Kamiński, Czesław i Wiesława Kowalczyk. 1969. *Medale i medaliony polskie i związane z Polską. Katalog wystawy*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Archeologiczne oddział w Warszawie, Narodowy Bank Polski.
- Karpowicz, Mariusz. 1974. *Jerzy Eleuter Siemiginowski malarz polskiego baroku*. Warszawa-Wrocław-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Karpowicz, Mariusz. 1988. Reisner Jan (1655-1713). W: *Polski Słownik Biograficzny*, red. Emanuel Rostworowski, t. 31, 33-34. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich.
- Katalog portretów osobistości polskich i w Polsce działających*, red. Hanna Widacka, t. 1-8. 1990-1999. Warszawa: Biblioteka Narodowa.
- Kennet, White et all. 1706. *A Complete History of England: I The history of King Henry VIII., written by Edward, lord Herbert of Cherbury*. Londyn: B. Aylmer.
- Koch, Carl. 1936. *Der römische Juppiter. Dissertation*. Frankfurt am Men: Vittorio Klostermann.
- Kolekcja generała Jerzego Węsierskiego. Katalog monet i medali*, red. Andrzej Białkowski, Ewa Tarka, Stanisław Suchodolski i Zygmunt Wdowiszewski. 1974. Warszawa: Muzeum Narodowe.
- Kurfürst Max Emanuel Bayern und Europa um 1700*, red. Alexander von Reitzenstein, t. 1-2. 1976. Monachium: Hirmer.
- Lavergnée de, Barbara. 1997. *Charles Poerson: 1609-1667*. Paris: Arthena.
- Louis XIV, the Sun King. *Snippets of French history*. 2017. Data dostępu: 24.02.2017. <http://www.turquoisemoon.co.uk/blog/louis-xiv-the-sun-king-snippets-of-french-history/>.
- Manthey, Jan. 1956. *Le bienheureux Innocent XI et La Pologne "Boulevard de la Chrétienté" sur les medailles commemoratives: de "Dextera tua Domine percussit inimicum" (1683) à "Pax fundata cum Moschis" (1686)*. Roma: Sacrum Poloniae Millenium.

- Mayr, Johann Baptist. 1681. *Vigiliae Rhetorum, Et Somnia Poetarvm, Symbolicè [et] Emblematicè Expressa, Et in Alma Archiepiscopoali Universitate Salisburgensi Publice Affixa Infrà Octavam SS. Corporis Christi Anno M. DC. LXXXI. Nunc autem Cum Facultate Superiorum Ære & Typis Data*. [Salzburg]: sump-tibus Joannis Baptistae Mayr (Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, sygn. M: QuN 607 (5).
- McMullen Rigg, James. 1890. Hanibal Thomas. W: *Dictionary of National Biography*, red. Leslie Stephen, t. 24, 306. London: Smith, Elder & Co.
- Odsiecz wiedeńska. Katalog wystawy na Zamku Królewskim na Wawelu*, red. Antoni Franaszek i Kazimierz Kuczman, t. 1-2. 1990. Kraków: Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu.
- Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, wyd. Franciszek Kulczycki. 1880. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Pliniusz Starszy. 2004. *Historia naturalna (wybór)*, tłum. Irena Zawadzka i Tadeusz Zawacki. Wrocław: Wydawnictwo De Agostini Polska.
- Polska – jej dzieje i kultura od czasów najdawniejszych do chwili obecnej*, red. Włodzimierz Antoniewicz, Jan Stanisław Bystron i Aleksander Brückner, t. 1-3. 1927. Warszawa: Wydawnictwo Władysław Trzaska, Ludwik Evert i Jan Michalski.
- Raczyński, Edward. 1838. *Gabinet Medalów Polskich oraz tych które się dziejów Polski tyczą poczynszy od najważniejszych aż do końca panowania Jana III (1673-1696)*, t. 1-2. Wrocław: Drukiem M. Friedlaendera.
- Ridley, Jasper. 1984. *Henry VIII*. London: Constable.
- Rokita, Jan. 2018. Tematyka mitologiczna na medalu gloryfikującym postawę Jana III Sobieskiego pod Wiedniem (12 września 1683 roku). Uwagi ikonograficzne (cz. I). *Seminare*, 39, 2, 149-161.
- Rondot, Natalis. 1899. *Les Thurneysen: graveurs d'estampes Lyonnais au XVIIIe siècle*. Bernoux: Bernoux et Cumin.
- Ruszczyćówna, Janina. 1982. Ikonografia Jana III Sobieskiego. *Wybrane zagadnienia. Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie*, 26, 230-240.
- Ryszkiewicz, Andrzej i Walicki Michał. 1971. *Malarstwo polskie. Manierizm-barok*. Warszawa: Wydawnictwo Auriga.
- Rzeczpospolita w dobie Jana III. Katalog wystawy Zamku Królewskiego, Archiwum Głównego Akt Dawnych i Biblioteki Narodowej*, red. Ewa Suchodolska i Aleksander Gieysztor. 1983. Warszawa: Zamek Królewski.
- Sammlung des Herrn Sigismund von Chelminski, Szarawka (Russland). Münzen und Medaillen von Polen und sonstige auf Polen bezügliche Gepräge; die öffentliche Auction findet statt: Montag, den 25. April 1904 und folgende Tage*, red. Sigismund von Chelminski i Otto Helbing. 1904. Monachium: Otton Helbing.
- Schubert, Ernst. 1979. *König und Reich. Studien zur spätmittelalterlichen deutschen Verfassungsgeschichte*. Getynga: Vandenhoeck & Rupprecht.
- Sixbid.com. 2017. Data dostępu: 24.02.2017. <https://www.sixbid.com/index.html>.

- Stahr, Maria. 2008. *Medale polskie i z Polską związane od XVI do XVIII wieku*. Poznań: Muzeum Narodowe.
- Strzałkowski, Jacek. 1982. *Słownik medalierów polskich i z Polską związanych 1508-1965*. Warszawa: Polska Akademia Nauk, Instytut Sztuki.
- Swetoniusz. 1983. *Żywoty Cezarów*, tłum. Józef Wolski i Janina Niemirska-Pliszczyńska. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sztuka warszawska od średniowiecza do połowy XX wieku. Katalog wystawy jubileuszowej. Muzeum Narodowe w Warszawie*, red. Tadeusz Dobrzeniecki i Janina Ruszczykówna, t. 1-2. 1962. Warszawa: Muzeum Narodowe.
- Szwagrzyk, Andrzej. 1971. *Moneta, medal, order*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Szysko-Czyżak, Anna. 1981. *Medale polskie od XVI do XVIII wieku w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu. Katalog wystawy*. Toruń: Muzeum Okręgowe w Toruniu.
- The Monumentum ancyratum*, tłum. George Hardy. 1923. Oxford: The Clarendon Press.
- Thieme, Ulrich i Felix Becker. 1907-1950. *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart [...]*, t. 1-37. Lipsk: Wilhelm Engelmann.
- Tron pamiątek ku czci „Najjaśniejszego, Niezwyciężonego Jana Sobieskiego Króla Polskiego” w trzechsetlecie śmierci 1696-1996*, red. Jadwiga Mielezko. 1996. Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie.
- Voltolina, Piero. 1998. *La storia di Venezia attraverso le medaglie*, t. 1-3. Wenecja: Edizioni Voltolina.
- Widacka, Hanna. 1987. *Jan III Sobieski w grafice XVII i XVIII wieku*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwa Naukowe.
- Widacka, Hanna. 2008. *W kręgu wielkiego króla, czyli opowieści wilanowskie*. Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie.
- Widacka, Hanna. 2010. *Lew Lechistanu. Jan III Sobieski w grafice*. Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie.
- Więcek, Adam. 1972. *Dzieje sztuki medalierskiej w Polsce*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Wolfenbütteler Digitale Bibliothek. 2017. Data dostępu: 24.02.2017. <http://diglib.hab.de/drucke/qun-607-5/start.htm?image=00109>.
- Zbiory numizmatyczne Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Muzeum Narodowym w Poznaniu, Katalog wystawy*. 1982. Poznań: Muzeum Narodowe, Towarzystwo Przyjaciół Nauk.